

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԷՄՄԱՆՈՒԷԼ ԿԱՆՏ ¹⁾

(Մահուան հարիւրամեակի առիւով):

Էմմանուէլ Կանտը ծնուել է 1724 թ. ապրիլի 22-ին Պրուսիայի Կեօնիսըրգ քաղաքում:

Ինչպէս գերմանական ազգի մտաւոր-հոգևոր առաջնորդներից շատերը, նոյնպէս և Կանտը հասարակ քաղաքացիական չըջանից է ծագում առել: Իսկ իբրև փիլիսոփայ, նա երբորդն էր, հասարակ արհեստատուր դասակարգին պատկանող, առաջինը Մեյսնիստոնն էր, մի հրացանագործի զաւակ, երկրորդը Վօլֆը՝ կաշեգործի, իսկ Կանտի հայրը՝ Յովհաննէս Գէորգ աննշան կարողութեան տէր մի թամբագործ էր: Սոցա այս ծագումը չեղւում է, սրբահետի գերմանական փիլիսոփայութեան վրայ ունեցել է իւր ազդեցութիւնը, ժէ և ժԼ դարու գերմանական ու ֆրանսիական փիլիսոփաները մեծ մասամբ աշխարհիկ մարդիկ են եղել, բարձր հասարակութեան մէջ ապրող, անմիջապէս նորանով չըջապատուած, իսկ հեղինակութիւններն առելի չուտ սալօնական զրոյցներ, քան թէ փիլիսոփայութիւն: Գերմանական փիլիսոփաները պրոֆեսսուրներ էին. նոցա գործունէութեան ասպարէզը—համալսարանն էր, գործելու միջոցը՝ դասախօսութիւն. նոցա բնորոշ գիծն էր—հասարակ բուրժուա մտածողութիւնը, իսկ շարադրութիւնների, գրուածքների մէջ՝ դպրոցական հրահանգիչ ձևը: Այդ հասարակ բուրժուա մտածողութեան հետ սերտ կապ ունէր և նոցա վերաբերմունքը դէպի կրօնը: Կրօնի վրայ նորա նայում էին որպէս քաղաքական եկեղեցական ներկայացուցիչների զանազան հաշիւների ծառայող մի բանի վերայ, և կամ թէ չէ, որպէս գրական անձանց և ընթերցողների սրամտութեան առար-

1) Այս յօդուածը փոխադրուիւն է գերմանացի պրոֆեսոր Պաուլ—սեկերի «Immanuel Kant, sein leben und seine Lehre» գրքի ռուսերէն քարգմանութեան առաջին մասից. **

կայի վրայ, Կրօնը եթէ նոցա համար մի հետաքրքրութիւն ներկայացնում էր, այդ էլ որպէս ազգերի կեանքի բնապատմական (Naturhistorisches) մի երևոյթ. բայց երբէք նոցա չէր պատահում յարաբերութիւն ունենալ այնպիսի մարդկանց հետ, որոնց համար կրօնը էական, կենսական մեծ նշանակութիւն ունենար:

Կանտն ընդհակառակը ծնունցաւ ու սնունցաւ այս վերջին կտրդի մարդկանց շրջանում: Նորա ծնողները պատկանում էին այն ժամանակ մուտք գործած պիետիստական ուղղութեան, որ դէպի կրօնը ջերմ հետաքրքրութիւն էր զարթեցնում: Այս պիետիստ կոչուածներն մէջ ջերմեռանդութեան զգացմունքը չափազանցութեան և նոյն իսկ հիւսանդ գրութեան էր հասնում: Ինչպէս երևում է, առանձնապէս Կանտի մօր համար կրօնն ամենաբուռն զգացմունք-մունքների կենդրոնն էր: Նորա մասին, Կանտն իւր ամբողջ կեանքի ընթացքում քաղցր յիշողութիւններ էր պահել, իսկ երբէք չանհտացաւ նորանից այն գիտակցութիւնը, թէ ինչով էր հրախտապարտ իւր հայրենական տան: Արդէն բաւականին ծերանալուց յետոյ, նա կրկին գառնում է պատանեկութիւնն ու երիտասարդութիւնը չրջապատող հանգամանքներին, նա գովում է այն բարոյական մթնոլորտը, որի մէջ սնունցաւ ինքը, իւր ծնողաց իրենց պարտակոնութիւններին հաւատարմութեամբ վերաբերուելը, նոցա վերին աստիճանի բարեխղճութիւնն ու ջերմ բարեպաշտութիւնը: «Եթէ այն ժամանակ» ասաց մի վիճաբանութեան մէջ Կանտը, «կրօնական ըմբռնումներն ու գաղափարները, առաքինութիւնն ու բարեպաշտութիւնն այնքան պարզորոշ չէին, դորա փոխարէն այդ յատկութիւններն իսկապէս գոյութիւն ունէին: Պիետիզմի մասին ինչ էլ որ ասեն, այնու ամենայնիւ անուրանալի է այն, որ նորանով ներշնչուած, տոգորուած մարդիկ աչքի էին ընկնում իրենց պատկառելի բնաորութեամբ: Նորա օժտուած էին մարդուն մատչելի ամենալուսնաւ բարեմասնութիւններով. այն պարզութեամբ, հոգեկան այն անդորրութեամբ, որոնց առաջ ամենաստատիկ կրքերն անգամ պաղում, հանգարում են: Ոչ մի կարիք, ոչ մի հալածանք չէր ճնշում նոցա տրամադրութիւնը, ոչ մի ընդհարում նոցա մէջ չէր յարուցանում բարկութիւն կամ թշնամութիւն. մի խօսքով ամենահասարակ դիտողի մէջ անգամ նոքա յարգանք էին զարթեցնում: Եւ այժմ յիշում եմ, թէ ինչպէս միանգամ վէճ ծագեցաւ իրաւունքների համար թամբագործների և փոկագործների համարուեստախմբերի մէջ և որի մէջ սաստիկ տուժից նմանապէս հայրս. սակայն չնայելով այդ վերջին հանգամանքին, այդ վէճի մասին տեղի ունեցող նոյն իսկ, ներքին բնատնեկան խօսակցութիւնների մէջ ծնողներս այնպիսի վեհանձնութեամբ, այնպիսի անյիշաչարութեամբ էին խօսում իրենց հակառակորդների մասին, որ այդ յիշողութիւնը մտքիցս երբէք չի

անհետացել, չնայելով, որ այն ժամանակ դեռ մանուկ էին:

Ինչպէս երևում է Կանախ սրտին ամենից մօտիկ, ամենից թանկագին՝ իր մայրն է եղել: Նորա մասին գովասանքով է խօսում, ասելով, որ սա բնութիւնից օժտուած էր խոհականութեամբ և խորը կրօնականութեամբ: Փխաւորապէս մայրն է եղել Կանախ կրթութիւն ստանալու հնարաւորութիւն տուողը: Նա ջերմ յարգող էր և ունկնդիր քարոզիչ Շուքին: Այս պատուական անձնաւորութիւնը, որ իւր պիետիստական ջերմեւանդութիւնը միացրել էր դիտական փիլիսոփայական կրթութեան հետ, համալսարանի պրոֆեսոր էր և Պրիզրիսեան կօլլեջի վերատեսուչ: Անձամբ ծանօթ լինելով Կանախ ծնողներին, նա ուշադրութիւն դարձրեց առանձին ընդունակութեամբ օժտուած մանկան վերայ, որին մայրը ընտանեկան աղօթքի ժամերին բերում էր իւր հետ: Շուրջը խորհուրդ տուեց ուսման տալ: 1732 թ. ութամիայ մանուկը դալոց ընդունուեցաւ և յաճախում էր մինչև համալսարան մտնելը (1740 թ.): Այստեղից պիետիզմով համեմուտած կրօնական կրթութեան հետ լատինական լեզուի լայն ծանօթութիւն տարաւ, այնպէս որ Կանախ մինչև խոր ծերութիւն վարժ խօսում ու գրում էր լատիներէն և լատինական դասական հեղինակներից բերած ցիտատներով յաճախ համեմուտ էր գրուածքները:

1740 թ. աշնան Կանախ մտաւ Քեօնիգսբերգի համալսարանը. մայրը չտեսաւ այդ օրը. 1737 թ. նա արդէն վախճանուել էր: Կանախ իւր պարապմունքները սկսեց ըստ ընդունուած սովորութեան փիլիսոփայական բաժնում, որը պահել էր միջնադարեան հաստատութիւնների հնաւանդ նշանակութիւնը. Սորա նպատակն էր լատինական լեզուի ու գրականութեան ծանօթութիւնն ընդլայնել, և նախապատրաստել ընդհանուր փիլիսոփայական գիտութիւններ անցնելով, բարձրագոյն բաժիններից մէկի մասնագիտութեան համար: Մի քանի խօսք աւելորդ չէր լինի այդ համալսարանի մասին, քանի որ այդ համալսարանն եղաւ Կանախ ամբողջ ապագայ կեանքի շրջանակը: Անոր արտաքին և ներքին ամենահամառօտ նկարագրութիւնն էլ կարող է ցոյց տալ, թէ ինչ աւելի քան համեստ չլիճակի մէջ էր այն ժամանակուայ համալսարանը: Բաւական է մի հայեալք ձգել Պրեզել գետի ափին կառուցած համալսարանի հին շէնքի վերայ, որ այժմեան համալսարանների մօտ մի խրճիթ է միայն: Արտաքին այս համեմատութիւնը նշանակութիւն է ստանում այն պատճառով, որ միանգամայն համապատասխան է ներքին բովանդակութեան: Մեր յիշած ժամանակում աւանդում էին հետեւեալ առարկաները. եբրայական լեզու, յունարէն, տրամաբանութիւն, բնագանցագիտութիւն, գործնական փիլիսոփայութիւն, բնագիտութիւն, պօէզիա, ճարտասանութիւն և պատմութիւն. իսկ թէ դեռ օրքան հեռու էին այս բոլորն էլ համալսարանական պարապմունքի

առարկայ լինելուց, կարելի է եզրակացնել 1735 թ. ուսումնական ծրագրի հեռանալ տողերից, «Պաշտօնակարգ (ординарный) պրոֆեսորը իւր հրապարակական դասախօսութիւններն այնպէս պէտք է կարգաւորէ, որ իւրաքանչիւր կիսամեակի ընթացքում կարողանայ մի գիտութիւն անցնել, այսինքն տրամաբանութիւնը—մի կիսամեակում, բարոյական փիլիսոփայութիւն—մի կիսամեակում, մաթեմատիկայի պրոֆեսորը իւրաքանչիւր տարի պէտք է անցնէր թուարանութիւն, երկրաչափութիւն, եռանկիւնաչափութիւն և աստղաբաշխութիւն, որպէս զի ուսանողները և մանաւանդ նոցանից աղքատները հնարաւորութիւն ունենան զօնէ մէկ կամ մէկ ու կէս տարուայ ընթացքում բոլոր հիմնական փիլիսոփայական գիտութիւններն անցնելու:

Այսպէս, նայելով համալսարանի դասընթացի բովանդակութեան և եղանակին, տեսնում ենք, որ աւելի շուտ դպրոցի հետ գործ ունինք քան թէ համալսարանի:

Կանտի համալսարանում ուսանելու շրջանից արժանահաւատ տեղեկութիւններ քիչ են հասել մեզ: Պրոֆեսորներից ամենից աւելի նորան գրաւում էր Մարտին Կնուտցէն, որի դասախօսութիւններն ընդգրկում էին ամբողջ փիլիսոփայական առարկաներն, ամփոփելով իրենց մէջ նաև մաթեմատիկան և բնագիտութիւնը: Կանտը նրա հետ անձնական յարաբերութիւններ էլ ունէր: Նրա գրադարանից գրքեր էր վերցնում, նրան է պարտական բնագիտական, մաթեմատիկական և մանաւանդ Նիւտոնի վարդապետութեան մասին ունեցած ծանօթութիւններով: Երկար ժամանակ նորա հետաքրքրութեան կենդրոնն են կազմում մաթեմատիկան, բնագիտութիւնը և տիեզերաբանութիւնը: Զպէտք է մոռանալ, որ այս գիտութիւններն այն ժամանակ փիլիսոփայութեան մասերն էին կազմում: Կարող էր պատահել, որ դպրոցում տիրող նախկին պիեաիստիկ-դօգմատիկ կրօնական ուղղութեան դէմ առաջացած հակադրեցութիւնն էր պատճառը, որ Կանտն առանձին հակումն էր դրում դէպի մաթեմատիկական գիտութիւնները, այդ երևում է նաև ուրիշ նշաններից: Նմանապէս և չի կարող պատահական լինել այն հանգամանքը, որ լատինական հեղինակներից ամենից շատ Լուկրեցիային էր սիրում: Սակայն հաւատարմ յայտնի է, որ նա աստուածաբանական դասախօսութիւններ էր լսում իւր հին հովանաւոր Շուլցից թէ արդեօք նա պատրաստուում էր երբևիցէ հոգևոր կոչումն ընդունելու, այդ կասկածելի է, ինչպէս և կասկածելի է այն տեղեկութիւնը, թէ նա փորձել է քարոզել դիւղական եկեղեցիներում: Ասում են, որ նա օգնում էր իւր ընկերներին պարապմունքների մէջ, այդ արդէն հաւանական է, քանի որ տնտեսական այդ սուղ վիճակի մէջ նորա կեանքն այդպիսով որոշ չափով կապահովուէր նիւթականապէս: Թէ

որքան ժամանակ է լսել նա դասախոսութիւնները, որոշելը դժուար է. միայն ստոյգ է, որ 1746 թ. ամառնային կիսամեակում նա փիլիսոփայական բաժնի յանձնեց իւր «Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte — Մտքեր կենդանական ուժերի իսկական չափի մասին» աշխատութիւնը, որ և հէնց այն ժամանակ տպագրուեցաւ։ Այս առաջին աշխատութիւնը Գեկարտի և Լայբնիցի կենդանի ոյժերի մասին ունեցած վէճերի մանրամասն քննադատութիւնն էր և թէպէտ հարցը առաջ չի տանում, սակայն մի վկաական է երիտասարդ հեղինակի փիլիսոփայական բնագիտական հարցերի խորագննին հետազոտութեան և մտածողութեան ընթացքի ինքնուրոյնութեան։ Կենդանի ինքնափատահութիւնը, դէպի՝ ոչխարի հօտի պէս մեծ անունների, հեղինակութիւնների յետևից գնացող մարդիկ տածած արհամարհանքը, դարձեալ ներկայացնում էին նորան իբրև մի մարդու, որ իւր մէջ ոյժ է զգում իւր ինքնուրոյն ճանապարհով ընթանալու։

Նոյն տարին 1746 թ. մարտի 24-ին մեռաւ Կանտի հայրը։ Տոհմական այն ժամանակագրութեան մէջ, որ մայրը գրում էր մինչև իւր կեանքի վերջը, Կանտը գրեց. «Թող Տէրը յաւիտենական խաղաղութիւն պարգևէ նրան, որին այնքան քիչ ուրախութիւն էր բաժին հանել այս աշխարհում»։ Եկեղեցական գրքում թաղման մասին եղած ծանօթութեան վրայ աւելացրած է եղեւ հակիրճ և պերճախօս բառեր. «Անձայն» (այսինքն առանց յուղարկաւորութեան), «Աղքատ»։ Նոյնը ասուել է նաև 9 տարի առաջ մօր թաղման մասին։

Աղքատութիւնը Կանտի երիտասարդութեան ուղեկիցն է եղել և հաւատարիմ էլ մնաց նորան ամբողջ տասն տարի։ Համալսարանում ուսանելու չրջանի յաջորդ տարիներն անցկացրեց նախ իբրև դաստիարակ, մի աստիճան, որից սովորաբար անցնում էին աղքատ մարդիկ։ Այդ մի քանի տարուայ դաստիարակութեան պաշտօնն է միմիայն, որ խախտում է նորա գործունէութեան ասպարիզի միօրինակութիւնը, նմանապէս և այդ պաշտօնն է, որ նորան դուրս են բերում Քեննիդսերդ քաղաքի պարիսպներից. բայց ոչ երբէք հայրենի գաւառից, որի սահմաններից դուրս, ինչպէս երևում է նա երբէք սօք չկոխեց։ Այս ժամանակի մասին գրեթէ ոչինչ յայտնի չէ։

1755 թ. Կանտն իբրեւունք ստացաւ Քեննիդսերդի համալսարանում դասախօսելու։ Նոյն թուի ապրիլի 17-ին գիտնական աստիճան ստացաւ «De Igne» հեղինակութեան համար։ Անգլոեմբերի 24-ին պաշտպանեց դիսերտացիան՝ «Principiorum primorum cognitionis metaphisicae nova dilucidatio. Չմեռնային կիսամեակում սկսեց դասախօսութիւններն որպէս magister legens. այդ վիճակի մէջ նա 15 տարի մնաց։ Նորա երկու անգամ գործ դրած ջանքը թափուր մնացած ամբիոնը գրաւելու՝ անհետևանք մնաց։ Նրկըորդ անգա-

մին նա գիմեց Նկատերինա Բ. կայսրուհուն, որովհետև Քեօնիզըս-
քերդը 1757 թուից մինչև խաղաղութեան դաշն կոպելը գտնուում
էր Ռուս կառավարութեան ձեռքին: Բանաստեղծութեան ամբիոնից,
որ 1754 թ. ազատ էր մնացել և առաջարկուել Բերլինից, Կանտն
ինքը հրաժարուեցաւ: 1766 թ. իւր իսկ խնդրանքը արքունի կրտսեր
գրադարանապետի պաշտօն ստացաւ 62 տակեր ռոճիկով:

Սակայն չպէտք է Կանտի այս շրջանի տարիները շատ էլ
ծանր երեւեկայել. Պրիվատ դոցենտի դրութիւնն այն ժամանակ շատ
աւելի ազատ ու նպաստաւոր հանգամանքների մէջ էր դրուած, քան
այժմ է. պրոֆեսորի պաշտօնը շատ աւելի պակաս պաշտօնական
ընաւորութիւն ունէր: Ճիշտ է նիւթականապէս աւելի պակաս էին
ապահովուած, բայց այն ժամանակ պրոֆեսորը աւելի չէր քան մի
ուսուցիչ, որ լսարանական բաժնի կազմի մէջ էր մտնում և համալ-
սարանի գումարից չէր ստանում ռոճիկ ստանում: Մինչև անգամ պաշ-
տօնակարգ (ординарный) պրոֆեսորը, բացի պարտաւորեալ դա-
սախօսութիւններից, որոնց համար ռոճիկ էր ստանում, դասախօսում
էր և իւր ցանկացած բոլոր առարկաներից: Այսպիսի դասախօսու-
թիւնների համար վարձատրութիւն ստանալը միանգամայն պրոֆեսո-
րի մասնաւոր գործն էր, և կազմում էր սովորաբար նոցա
արդիւնքի կարեւոր մասը: Այսպիսով ոչինչ չէր արգելում, որ յաջո-
ղութիւն ունեցած որ և է մի պրիվատ դոցենտ աւելի շատ ունկըն-
դիրներ գրաւէր և ստանար աւելի շատ արդիւնք՝ քան զուտ պաշ-
տօնակարգ պրոֆեսորը: Կանտի այս կարգի դասախօսութիւնները
չուտով մեծ հռչակ ընծայեցին նորան. և այդ հռչակն ունկնդիրների
մեծ բազմութիւն էր ժողովում նորա շուրջը ոչ միայն բուն ուսա-
նողներից այլ և բազմաթիւ հառաքակալիան դիրք ունեցող անձնա-
ւորութիւններից:

* *

(Շարունակելի.)

ԳՐԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱՌԱՋԱՐԿ ՄԸ ՄԵՐ ԲԱՆԱՍԻՐՆԵՐՈՒՆ

Որնոք որ զբաղած են հայ բանասիրութեամբ և բանասիրա-
կան գրուածքներու մէջ յիշուած վկայութիւններն առիթ ունեցած: